

ȘCOALA ARDELEANĂ UN SUBIECT EPUIZAT? REVIZITAREA UNUI CONCEPT*

IS THE TRANSYLVANIAN SCHOOL AN EXHAUSTED SUBJECT? REVISITING A CONCEPT

SUMMARY

The author advocates a re-analysis of the concept *Transylvanian School* and also a new approach of this phenomenon in relation to the entire 18th century. She views this phenomenon, in the footsteps of Paul Hazard, for the Transylvanian area, as the “vital century”, not only for the second half of the 18th century and the first half of the next one, as the issue has so far been considered by the historiography of the matter.

The study presents arguments for an enlargement of the concept of *Transylvanian School* to include those scholars considered the “precursors” of the phenomena. We refer to Petru Pavel Aron’s generation – Gherontie Cotore, Atanasie Rednic, Silvestru Caliani, Leonte Mosconas, Grigorie Maior. These people, through their work and their attitude of cultural-identity constructivism, helped establish beyond any doubt, the direct, overt link between “the Transylvanian rebirth/renaissance or school of renewal” and the moment of religious Unification from 1700. The unification, with its ideological implications and its constant effects upon the formation of a Romanian uniate clerical elite in Transylvania, played a part of a moment preceding what would happen culturally, ideologically, behaviorally and methodologically during the *Transylvanian School* period. That is beginning with the 5th decade of the 18th century together with the first generation of clericals come back from Catholic learning centers who accomplished a coherent institutional and conceptual framework which was developed by the following generations of intellectuals.

Conceptul *Școala Ardeleană* consacrat la mijlocul secolului al 19-lea a cunoscut repetate discuții, a stârnit numeroase reacții, a stimulat controverse legate atât de forma denominării (un fenomen cultural, un curent istoriografic regional, particular, subsumat ideii de *Școală*) cât mai ales de conținutul uman și ideatic subînțeles conceptului. Cu alte cuvinte personalitățile reunite sub emblema menționată (Inochentie Micu-Klein, Petru Pavel Aaron, Gherontie Cotore, Dimitrie Mosconas, Grigorie Maior, Silvestru Caliani, Samuil Micu, Petru Maior, Gheorghe Șincai, Ion Budai-Deleanu etc.) și ideologia specific militantă emanație a elitei românești ardelenice, ce s-a centrat în jurul dreptului istoric invocat prin tripticul originii, continuității și purismului și bazat pe argumentul romanității, latinității și vechimii românilor ardeleni în țara lor. Prin urmare, în jurul acestor două aspecte al formulei adoptate pentru numirea fenomenului *Școala Ardeleană* și mai ales asupra conținutului denominat este centrată și intervenția noastră. Un al treilea aspect ce s-a impus obligatoriu discuției noastre este cel legat de controversa iscată de specificul *Școlii Ardelene*. Această raportare este dată de perspectiva aleasă/existentă pentru caracterizarea fenomenului, factor determinant în stabilirea apartenenței *Școlii Ardelene* la aria iluminismului din Europa Centro-Răsăriteană, perimetru cu totul distinct, particular și deosebit în comparație cu iluminismul ce s-a manifestat în țările române. Cu alte cuvinte, discutăm despre aria de influență pe care a exercitat-o *Aufklärung*-ul, spre deosebire de *les Lumières* și cum au amprentat cele două variante ale Luminilor europene spațiul românesc¹.

Ideea de *școală* presupune anumite criterii de selecție: valorice, personale, compatibile, ideatice, chiar disciplinare, adică interese comune, relații personale între cei reuniți sub aceeași egidă, exersarea unei discipline coerente metodologice și ideatice, promovarea și rafinarea anumitor valori atitudinale, concepționale și ideologice, transmiterea generației următoare a acestei ștafete de exigență, deloc în ultimul rând continuitatea argumentelor și a discursului istoric astfel adoptat. Cu alte cuvinte *Școala Ardeleană* a avut aceleași afinități ideologice, realizând remarcabil sinteza între *Reforma catolică*, *Aufklärung* și *iozefinism* și a reușit să construiască o comună strategie discursivă pe tărâm lingvistic, istoric, chiar politic. Prin urmare, iată problemele care se impun a fi discutate atunci când revizităm controversatul concept: *Școala Ardeleană*.

* Mulțumesc, pe această cale, d-lui prof. univ. dr. Cornel Tatai-Baltă care m-a inspirat în alegerea titlului pentru acest studiu.

¹ Laura Stanciu, *Petru Maior între Aufklärung și Les Lumières*, în *Colloquia*, II, 1995, nr. 1-2, p. 61-74.

1. Componenta *Școlii Ardelene* la nivelul a) constructivismului conceptual (valorile și tipurile de argumente promovate, b) cadru instituțional (școala) și c) componenta umană (Petru Pavel Aaron – Gherontie Cotore, Atanasie Rednic, Silvestru Caliani, Leonte Mosconas, Grigorie Maior, Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Ion Budai-Deleanu, dar și Ioan Piuariu-Molnar, Ștefan Crișan-Körösi, Vasile Coloși, Ioan Corneli, Ioan și Alexandru Teodorovici, Gheorghe Roja, Mihai Boiagi, Ioan Alexi, Radu Tempea, Paul Iorgovici, C-tin Diaconovici-Loga, Dimitrie Țichindeal, Damaschin Bojincă, Moise Fulea, Vasile Gergely și Vasile Popp).
2. Etapele de manifestare ale *Școlii Ardelene* (I. Lupta ideologică și programul politic bazat pe argumentația dreptului istoric și natural promovat de Inochentie Micu-Klein; etapa a II-a momentul discursului identitar și adoptarea unui set de valori la nivel conceptual și atitudinal promovat în primele lucrări scrise sau/și editate la Blaj: Gherontie Cotore, *Despre articulușurile ceale de price, Floarea adevărului* (1750), *Doctrina christiana* (1760), Grigorie Maior, *Lexicon compendiarium* sau Idem, *Conclusiones ex universa philosophia selectae*, 1747, etc.; etapa a III-a a *suplicei* adresată împăratului Leopold al II-lea, 1791-1792, topind și îmbogățind la nivel argumentativ și al construcției discursive *Supplex*-ul din 1743 și etapa a IV-a cea a „replicilor” generate de *Supplex Libellus Valachorum*). Avem de a face cu o adevărată dinastie intelectuală, eterogenă ca expresie istorică, diferită uneori ca metodă. *Școala Ardeleană* s-a caracterizat printr-o remarcabilă unitate de concepție, spirit național și atitudine politică. Cristalizată în timp istoriografia iluministă românească a încorporat un ansamblu de idei istorice și politice care constituie un sistem complex și original de gândire. Astfel, istoriografia modernă română din Transilvania și-a asociat încă din deceniul opt al secolului un caracter prin excelență militant, încorporând principalele revendicări pe care Inochentie Micu le-a formulat într-un program politic coerent².
3. Nucleele și partidele formate în sânul acestei mișcări³. Există două direcții ale *Școlii Ardelene*: una moderată, reformistă, în care se încadrează cei mai mulți dintre exponenții ei, și alta radicală, cu anumite culminații ce prevestesc ideologia revoluționarilor democrați de mai târziu, mai ales din punctul de vedere al gândirii social-politice. Orientarea reformistă, care spera în dreptatea împăratului „luminat”, are ca principali exponenți pe Samuil Micu, Ioan Piuariu-Molnar, Petru Maior și parțial Gheorghe Șincai. Cea de a doua direcție, radicală, se orientează mai deschis spre „filosofia luminilor”, iar prin reprezentantul ei cel mai însemnat – Ion Budai-Deleanu – este pătrunsă de ecoul pozitiv al răscoalei lui Horea și de ideile revoluției franceze. Alături de Budai-Deleanu, aripa radicală a *Școlii Ardelene* mai cuprinde, parțial pe Paul Iorgovici, Ioan Monorai și Gheorghe Șincai, în special după conflictul grav cu Ioan Bob)

Formarea unui cadru instituțional operant și construirea unui discurs oficial și istoric propriu, la mijlocul secolului al 18-lea, trebuiau să ducă treptat la formarea sentimentelor de apartenență în jurul aceluiași valori. Avem de a face cu un constructivism cultural realizat de Petru Pavel Aron, dar sprijinit de susținătorii lui Klein, tocmai pentru că acesta a fost făcut în spiritul lui Inochentie Micu, care și-a susținut revendicările în baza documentelor *Unirii*, a programului reformist austriac și întemeiat pe ideile *Reformei catolice*, privitoare la reformarea interioară a Bisericii. Oamenii aleși de Klein au fost Petru Pavel Aron, Silvestru Caliani, Grigore Maior, Gherontie Cotore și Atanasie Rednic. Toți au fost elevi ai colegiului iezuit din Cluj, de unde Aron și Cotore au trecut la Trnava, Grigore Maior și Silvestru Caliani la Roma, la Colegiul *De Propaganda Fide*, iar Rednic la Universitatea din Viena, ca membru al *Pazmanemului*. Terminând filosofia în Trnava, Petru Pavel Aron a fost trimis și el pentru studiile teologice la Roma⁴. Acestora li s-au mai adăugat arhimandritul Leonte Mosconas, un grec venit în timpul și împreună cu Inochentie Micu de la Făgăraș la mănăstirea Sf. Treimi din Blaj și Constantin Dimitrievici, originar din Țara Românească. Ei au fost cei care au pus bazele instituțiilor de cultură blăjene și, în același timp, primii care au dat noi impulsuri conștiinței luptei românilor ardeleni. Chiar dacă elita intelectuală unită a fost divizată, Maior și Caliani

² Pompiliu Teodor, *Sub semnul Luminilor: Samuil Micu*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 58-59.

³ Vezi și Ion Lungu, *Școala Ardeleană. Mișcare culturală națională iluministă* – ediție nouă, revăzută –, București, Editura Viitorul Românesc, 1995, p. 98 și urm.

⁴ Remus Câmpeanu, *Elitele românești din Transilvania veacului al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 125-175.

erau de la început alături de Micu, Rednic, alături de Aron, a fost confesorul și prietenul acestuia. Cotore, la început alături de Caliani și Maior, a fost cel mai preocupat de problemele bisericii și ale națiunii, dar toți s-au plasat în cele din urmă pe o poziție de neutralitate. Împreună și-au asumat, în condițiile date, povara sarcinilor pentru edificarea Bisericii, acceptând odată cu numirea noului episcop, în 1754, următoarele funcții⁵:

- 1) Arhimandritul Leonte Moschonas a fost desemnat eclesiarh.
- 2) Silvestru Caliani era arhivarul diecezan, directorul școlilor și, în această calitate, răspundea și de matricolele și cataloagele tuturor celor trei forme de învățământ de la *Sf. Treime*. El a fost și președintele comisiei pentru examinarea candidaților la preoție, egumen al mănăstirii Sf. Treimi în 1762.
- 3) Grigore Maior a fost profesor de limbi, a predat cele șapte arte liberale, bibliotecar (din 1754), egumen și prepozit al mănăstirii Sf. Treimi (1759-1762).
- 4) Atanasie Rednic era profesor de Dogmatică și Apologetică, egumen al mănăstirii Bunei Vestiri, conducătorul seminarului lui Aron, vicar general în perioada 1763-1765.
- 5) Gherontie Cotore a fost superiorul trapezei și profesor de Liturgică și Pastorală, egumen al mănăstirii Sf. Treimi în perioada 1754-1759, vicar general (1754-1763).
- 6) Dascălul Școlii de Obște, deschisă din 1747, a fost, la 1754, laicul Constantin Dimitrievici.

Aceștia au fost oamenii primului moment, călugări, dascăli, scriitori formați în atmosfera Reformei catolice și cei care au fost chemați să pună bazele noii Biserici, atât din punct de vedere instituțional cât și spiritual. Și nu puteau realiza acest lucru decât creând în ambele planuri, în paralel zidirea școlilor, tipografiei și bibliotecii cu scrierea și editarea nu numai a manualelor și cărților de cult necesare, dar și a cărților de doctrină a Bisericii române unite, care să justifice și să sublinieze rolul acesteia în definirea identității românești. Aron, Gr. Maior, Caliani, Rednic, Cotore au fost mai mult dascălii celor ce au scris mai târziu opere de mare valoare, decât scriitorii ei înșiși. Meritul lui Klein și al echipei sale constă în faptul că nu au văzut aceste instituții ca un scop în sine, ci ele erau menite să edifice noua religie, cea greco-catolică⁶. Micu a fost cel care a contribuit la crearea acestei elite și care a dus la împlinirea unui adevărat program cultural.

Numele lui Gherontie Cotore, mai puțin cunoscut, nu a depășit decât arareori cadrul unor tratate de strictă specialitate, opera lui în cea mai mare parte rămânând multă vreme în manuscris. Cu toate acestea lucrările sale au o mare însemnătate, fiindcă reflectă gândirea generației crescute în spiritul luptei lui Inochentie Micu-Klein, a generației care a precedat *Școala Ardeleană*, epoca de început a școlilor românești din Blaj, în care se vădește tot mai insistent conștiința națională la românii din Transilvania. Activitatea acestui cărturar ne dovedește, odată în plus, că fenomenul renașterii transilvane nu-l putem reduce doar la activitatea triadei de la sfârșitul secolului 18 și începutul secolului 19. *Școala Ardeleană* este doar punctul culminant al unui proces mult mai vechi, în care Cotore a avut rolul său definitoriu fundamental. Părerii lui Inochentie Micu-Klein, conform căreia situația tristă în care se aflau românii se datorește schizmei, Cotore îi adaugă ideea, de asemenea apărută la Inochentie Micu, a originii romane a poporului român. *Unirea* însăși o socotește doar ca o reluare a firului rupt al romanității, prin schizma grecească, o revenire la legea strămoșilor, insinuând cu acestea, desigur, că ceea ce revendică acum nu sunt decât drepturi avute. Revenind la contextul care a generat lucrarea analizată de noi devine explicabilă nepublicarea acesteia și efortul concentrat, se pare tot în jurul lui Gherontie Cotore după argumentația și stilul lucrării, al primei generații intelectuale de la Blaj, de a redacta și publica, la 1750, *Floarea adevărului*, manifestul oficial al Bisericii Unite⁷, în care se urmărea definirea amănunțită a esenței Unirii cu Roma dar și legitimitatea teologică a confesiunii greco-catolice. Pentru prima generație a intelectualilor blăjeni, redactarea *Florii adevărului* însemna înțelegerea și tălmăcirea adevărului Unirii. Ideea inspirată a autorilor, obișnuiți cu literatura polemică a școlii lui Bellarmino, era aceea de a combate adversarul cu armele

⁵ Zenovie Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, Partea a I-a, (1697-1751), în *Perspective*, nr. 56-68/1994-1995, p. 382; Augustin Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisiu Novacovici sau Istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaș, 1902, p. 277-280.

⁶ Zoltán I. Tóth, *Primul secol al naționalismului românesc ardelean 1697-1792*, Traducere din limba maghiară de Maria Someșan, București, Editura Pythagora, 2000, p. 23-46.

⁷ Vezi, în acest sens, și Cristian Barta, *Studiu istorico-teologic*, în *Floarea adevărului pentru pacea și dragostea de obște. Păstoriceasca Poslanie sau Dogmatica învățătură a Beseării Răsăritului*. Cuvânt înainte de IPS Lucian Mureșan. Studiu istorico-teologic de Pr. Cristian Barta. Ediție, glosar, indice de Meda-Diana Hotea, Cluj-Napoca, Argonaut, 2004, p. 9-54.

acestui. Metoda urmată de această primă generație a absolvenților școlilor de la Cluj, Trnava, Roma și Viena, devenită metodologia ulterioară a scriitorilor blăjeni, inclusiv a Școlii Ardelene, e demnă de atenție. Ei au dovedit adevărul Bisericii occidentale cu argumente extrase exclusiv din cărțile Bisericii orientale. De aceea, chiar de la începutul lucrării, în *Predoslovie*, sunt indicate 13 cărți pe care se baza argumentația, toate ortodoxe tipărite în Țara Românească și în Moldova⁸. Cu trimiteri punctuale la literatura ortodoxă, învățații blăjeni demonstau, pe urmele manuscrisului lui Cotore, că temelia Unirii cu Roma nu era altceva decât “credința și învățătura Sfinților Părinți”; deci *Unirea* nu era o credință nouă, ci una ce se întemeia pe învățăturile creștinismului originar. Românii uniți prezervau obiceiurile legii, poruncile Sfintei biserici și așezămintele Sfinților părinți pe care le ținea și biserica răsăriteană. În opinia lor, “nici o schimbare sau motocoseală în obiceiurile legii și poruncile sfintei biserici aici se află”. Această temelie o constituiau cele patru puncte florentine, pe baza cărora românii din Transilvania au îmbrățișat unirea⁹. Efortul generației păstorită de Petru Pavel Aron a fost concentrat de aceea în a arăta că religia unită era una orientală, că tradiția nu a fost afectată prin unirea cu Roma, că principiile unirii – așa cum se demonstra în *Floarea adevărului* – se aflau în cele mai importante scrieri ortodoxe de cult.

Teologia justificativ-demonstrativă continua cu lucrarea lui Aron din 1755, *Învățătura creștinească*, tradusă la fel ca și *Floarea adevărului* în limba latină sub titlul *Doctrina christiana*. Era o lucrare, de asemenea sub formă catehetică, în care era expusă doctrina greco-catolică, împărțită în trei segmente, catehismul greco-catolic, un *Dialogus ucenicul cu dascălu* și *Adaugerea dialogului*, ultimele două probleme tratate fiind dezvoltări ale principiilor Unirii cu Roma, în spiritul din *Floarea adevărului*. Cartea lui Aron venea și ea cu clarificări ample, la 1755, care prezenta credința și în același timp problemele Unirii¹⁰. În text se și făcea, de altfel, distincția între unificare și credință, încercându-se o lămurire a conceptului de unificare. Era o expunere, de acum fără dubiu, a unei confesiuni catolice, dar de rit răsăritean.

Putem afirma că în timp ce lucrarea lui Cotore a constituit pentru generația a doua a Școlii Ardelene (Micu, Șincai, Maior) testamentul național de urmat, argumentat pe latinitate și romanitate, al generației lui Inochentie Micu, Gherontie Cotore, Petru Pavel Aron, Grigorie Maior, opiniile doctrinare, privitoare la primatul papei sau indicatorii morali, ad litteram catolici din lucrarea lui Cotore, în problema căsătoriei mirenilor și preoților¹¹ (spre deosebire de poziția lui De Camellis, care insista asupra respectării legii “răsăritului”, poziție asimilată deja la momentul 1760) au fost amendate și contrazise de lucrările mai tinerilor Micu (*Despre Posturi, Despre căsătorie*) și Maior, care au îmbrățișat atitudinea *Reformei catolice*, de inspirație florentină, pe drumul marcat de *Floarea adevărului* și continuat de *Învățătura creștinească*, în materie de lege bazată pe legislația bizantină în cazul, de exemplu, al desfacerii căsătoriilor¹².

Petru Maior a avut mai ales, o atitudine tranșantă. El a suprapus programul Reformei catolice propriei tradiții locale, în descendența manierei autorilor *Dogmaticii învățături a Bisericii Răsăritului* desigur influențat și beneficiind de modelele literaturii janseniste europene, Bossuet, Febronius, Bingham. În controversata problemă a primatului papei în Biserică, Petru Maior a respins infailibilitatea papei și a afirmat infailibilitatea conciliului ecumenic, reliefând rolul Bisericii și al instituțiilor sale ca instrument păstrător al identității naționale și promotor al luptei politice, pe linia concepută de Inochentie Micu-Klein¹³. În fapt, avem de a face cu o pledoarie prolatină pentru fundamentarea Unirii și o demonstrație, în spirit tridentin, în favoarea adoptării catolicismului, iar prin

⁸ Erau indicate printre altele, *Biblia de la București* din 1688, *Penticostarul* de la Râmnic din 1743, *Îndreptarea legii* (Pravila) de la Târgoviște din 1652, *Molitvenicul* de la Râmnic din 1741, *Viețile sfinților* de la Iași din 1682-1686, a lui Dosoftei, *Cheia înțelesului*, București, 1678 etc.

⁹ Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 84-87; Zoltán I. Tóth, *op. cit.*, p. 243-244; Ioan Chindriș, *Cultură și societate în contextul Școlii Ardelene*, Cluj-Napoca, Editura Cartimpex, 2001, p. 260-264.

¹⁰ *Floarea adevărului*[...], p. 9-54.

¹¹ Gherontie Cotore, *Despre articușurile ceale de price*, Sâmbăta Mare, 1746. Prefață: Iacob Mârza. Glosar, notă asupra ediției: Mihai Alin Gherman. Transcrierea textului, note: Ioan Gabor. Ediție îngrijită, Cuvânt introductiv, rezumat, Bibliografie selectivă, indici: Laura Stanciu, Alba Iulia 2000, p. 78-79.

¹² Laura Stanciu, *Biografia unei atitudini: Petru Maior (1780-1821)*, p. 46-71.

¹³ Petru Maior, *Procanon ce cuprinde în sine cele ce sînt de lipsă spre întălesul cel deplin și adevărat al canoanelor și a toată tocmeala bisericăscă, spre folosul mai cu seamă al românilor*, ediție îngrijită de Grigore T. Marcu, Sibiu, 1948, p. 98: “Adevărat de ar fi papa nesmântic la ce ne mai rupem capetele cu atâtea învățături, la ce ne cheltuim bogățiile pentru cumpărarea cărților și cu primejdia vieții a ne slobozi pe mare, spre câștigarea științei, destul ar fi să scrii la Roma ca de acolo prin o epistolie, prin o bulă să-ți vie toată știința dogmaticăscă!”

asimilarea și propagarea opțiunii pentru îmbrățișarea principiilor romane, care era văzută ca o revenire la originile creștinismului latin, Cotore reușea să impună în spiritualitatea blăjeană, ideea că, Biserica romană și originea latină se suprapun. În această constatare rezidă valoarea ideatică fundamentală a *Articulusurilor de price*, într-un moment în care Biserica Unită din Transilvania își căuta identitatea. Pentru generația discipolilor episcopului Inochentie Micu-Klein, reprezentată prin Petru Pavel Aron și Gherontie Cotore, promotorii confesiunii greco-catolice, Unirea reprezenta o reîntoarcere la spiritualitatea latină. Concepția era evidentă și asumată de întreaga generație, dacă ne gândim la scrisoarea episcopului Petru Pavel Aron din 15 septembrie 1756, trimisă papei Benedict al XIV-lea. Autorul scrisorii demonstrează în chip elocvent originea romană a poporului român, continuitatea acestuia pe meleagurile de baștină, precum și latinitatea limbii române¹⁴. Era, indiscutabil, prima generație care dovedea o mobilitate culturală corespunzătoare lumii spre care tindeau, Europa modernă. Se inaugura, putem spune, epoca discursului istoric ca argument politic, moment excelent ilustrat, într-un alt context ideatic și politic, de către reprezentanții *Școlii Ardelene*. Lucrarea lui Cotore are toate atributele unei demonstrații plenare a racordului între o cultură tradițională ortodoxă și una orientată deschis spre implementarea într-o nouă cultură europeană și care indiscutabil a inaugurat o tradiție în cultura românilor ardeleni.

În al treilea rând, suntem nevoiți să relativizăm termenii și perspectiva atunci când vorbim despre specificitatea, implicit originalitatea *Școlii Ardelene*, din cel puțin două aspecte: al temelor și subiectelor exersate de cei cuprinși în *Școala Ardeleană* și în ce măsură au fost ele tipice pentru iluminismul românesc transilvan. Deloc în ultimul rând suntem nevoiți să facem raportarea la tipul de preocupare și discurs practicat în epocă, în cadrul iluminismului central european, adică de Aufklärung, fenomen în care se integrează, nuanțându-l desigur, și iluminismul transilvănean. Prin prisma acestor două perspective majore putem afirma că evoluția conștiinței naționale, prioritară Europei Centro-Răsăritene, impunea obligatoriu, implicit și simultan preocupărilor lingvistice, interesul pentru istorie. În acest sens, iozefinismul, subordonând programul iluminist țelurilor sale, prin legătura stabilită între politic-instrucție și lectură, a vrut difuzarea tuturor cunoștințelor cu privire la istoria universală. În acest spirit, Tipografia Universității din Buda a publicat istoria universală în germană a lui J. Schröck, traducerea românească a *Istoriei universale* a lui V. Millot, o istorie universală în limba sârbă aparținând lui A. Brankovic și G. Magaraševic și versiunea bulgară a istoriei universale a lui I. Kajadonov, făcută de A. S. Kipilovski. La sfârșitul secolului 18, apărea o istorie a ungarilor în latină scrisă de Katona István și Pray György, eminenți reprezentanți ai școlii iezuite. În 1812 apărea *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* a lui Petru Maior. Vuk Karadžić a făcut posibilă apariția unei istorii a prințului sârb Miloš Obredovici, iar J. Rajić a publicat o sinteză istorică a popoarelor slave.

În această atmosferă “istoricizantă” discuțiile între reprezentanții diferitelor naționalități au eclatat în jurul subiectului cu privire la *origini* (Horvath, Kereszturi, Fessler, Engel, Maior) și a *patriei originare*. Katona și Sklenár discutau cu privire la Imperiul Morav, ca stat originar al slavilor, Maior încerca să demonstreze teoria continuității românilor, împotriva căreia s-au ridicat Eder, Engel și Tököly, iar Murgu a răspuns primul atacului. De un interes special, s-a bucurat istoria instituțională, mai ales a istoriei Bisericii, aparținând diferitelor confesiuni, Biserica văzută ca instituție, prin demersurile lui Kollar, Fuxhoffer, Bél, Bénékő, Sinay, Tóth, Maior, Lenay, Schmeizel.

Era o atmosferă, în care autorii frecventau și foloseau surse comune (în primul rând cele narative: Anonymus, în prelucrarea lui Cornides, dar și Bonfini, Nicolaus Olahus, Laurentius Toppeltinus, Szamoskoszy, Fridvalszky, Fasching, Kölesery, Felmer, autorii bizantini: Chedrenos, Socrates, Sozomen etc.) și invocau aceleași argumente. La fel procedau Benkő, Cornides, Engel, Eder, Hadik, Katona, Lipsky etc.; chiar aveau o manieră asemănătoare de a cita sursele întrebunțate (text comentat cu trimitere la notele lucrării). O informare reciprocă asupra noilor apariții în domeniul de

¹⁴ Augustin Bunea, *op. cit.*, p. 425-426, din scrisoarea lui Petru Pavel Aron trimisă papei Benedict al XIV-lea, la Roma, în 15 septembrie 1756: “Este un popor numeros, rămășițe ale lui Traian și Adrian, cum spune istoria, pentru care în limba lor se și numesc pe sine Români sau Romani până în ziua de astăzi. Graiul lor este latinesc și forte asemenea cu cel italianesc. Din fire sunt foarte blînzi și apelați la ori ce măestrii sau științe, la viții ca și la pietate Dar până acum au fost cu totul părăsiți și desprețuiți de poporele, cari i stăpânesc și deeretici. De aceea sunt și foarte aspri și fără știință de carte. Sunt aproape striviți de greutatea publică și ale domnilor ca fiii lui Iacob în Egipt [...]”; redată integral, text latin în Cornel Tatai-Baltă – Octavian Rotar, *Un document revelator asupra activității culturale desfășurate de Petru Pavel Aron*, în *Apulum*, XII, 1974, p. 642-648.

interes și, în acest sens, trimiterea la polemica Maior-Kopitar, cu comentarea lucrării lui Leake Martin, este doar un exemplu. Aceeași constatare rămâne valabilă și în prelucrarea prin adopție de la un autor la altul a unor informații fundamentale (Engel-Kopitar) sau folosirea aceluiași argumente etimologice, și ne referim, de exemplu, la maniera inaugurată de Engel în invocarea onomasticii și preluată apoi de majoritatea contemporanilor.

S-a născut în epocă o adevărată “modă” în jurul unor anumite subiecte, anume: ideea *originii* popoarelor și a *drepturilor* avute pe *teritoriile strămoșești*. Acesta a fost subiectul preferat a lui Joseph Carl Eder. Formularea a atras, mai apoi, atenția lui August L. Schlözer și a declanșat întreaga dezbateră purtată de Georg M. G. von Hermann, Michael Lebrecht, Lucas J. Marienburg. În acest context, s-a remarcat și polemica privitoare la *originea românilor*, pe *teritoriul* dat, *strămoșesc* și a *egalității românilor*, în drepturi, cu celelalte popoare ale Transilvaniei. Discuție în care s-au formulat și încadrat teoriile lui Engel, Micu, Șincai, Maior, Kopitar, Tököly, Thunmann, Sulzer sau dezbateră privitoare la slovaci și imperiul legendar a lui Svatopluk și poziția autorilor în problemă: Georg Poponek, Juraj Sklenar, Juraj Fandly și Honoratus Novatny. O altă temă “preferată” în epocă a fost aceea a *naționalismului slovac*, ce a avut în vedere posibilitatea unificării popoarelor slovace, în lucrările unor Jan Kollár, Juraj Šafarik, L. Stur. Toate teoriile enunțate și-au argumentat pozițiile pe frecvența citare și dezbateră în jurul lui Anonymus, considerat cronicarul lui Bella I sau Bella al IV-lea, ceea ce permite depistarea influențelor între autorii din epocă, în funcție de stabilirea apartenenței acestuia (Kereszturi era de părere că relatările aparțin Notarului lui Bella I, la fel și Maior, spre deosebire de majoritatea autorilor perioadei care optau pentru a-l considera pe Anonymus drept cronicarul lui Bella al IV-lea).

O altă caracteristică a perioadei o constituie *anticlericalismul*, remarcându-se personalitățile militant anticlericale: Fekete János, Száarag Mihály, Szacs vay Sándor, Loczkovic János, Petru Maior sau preocuparea istoricilor Daniel Cornides, Pray György, Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Vuk Karadžici pentru anumite personalități ale lumii medievale din zonă: Ioan de Hunedoara și principele Obredovici.

Tipografia Universității a servit drept punct de întâlnire și colaborare între intelectualii diverselor naționalități și a devenit centrul de difuzare a Luminilor în context național. Așa se poate înțelege, în ciuda muncii asidue care o presupunea un asemenea post, de ce Micu, Șincai, Maior au râvnit la acel loc, unde au avut contacte științifice pentru diverse lucrări dar și extraprofesionale cu istoricii maghiari, germani, sârbi ș.a. Micu a avut colaborări cu Ballman Mihai, A.F. Halitzky, Virag Benedek pentru dicționarul său român-latin-maghiar-german, așa precum Katona a discutat cu Juraj Sklenar problema Imperiului morav ca spațiu originar al slavilor din nord, sau reacția acelei atmosfere istorice care, prin glasul sârbului Sava Tököly și saxonului Carol Eder, au pus la îndoială justetea teoriei originilor românilor promovată de Maior. Toate acestea n-au exclus însă o certă colaborare între scriitori. Dovadă e corespondența între Kazinczy Ferenc și sârbul Luijan Mujicki sau creația bilingvă (sârbo-maghiară) a lui Mihály Vitkovics, ca să nu mai vorbim de contactele strânse pe care le-au avut în mediul istoriografic central-european Gheorghe Șincai cu Peresényi Nagy László, Tertina Mihái, Kovác Martin, Hadik András, Katona György, Dániel Cornides, Pray György¹⁵.

În aceste condiții, nu împărtășim ideea filiației directe a istoriografiei maghiare asupra celei românești sau slovace, în speță, directă dependentă a discursului istoric a lui Micu, Șincai sau Maior de cel a lui Tertina, Pray, Benkő sau Kereszturi. Ei înșiși erau beneficiarii ideologiei epocii, în care s-au format simultan istoriografiile iluministe sau preromantice, tocmai prin întreaga gamă a influențelor reciproce suferite de intelectualii cehi, maghiari, români sau slovaci în aceeași atmosferă iozefină, pentru care reforma și cultura trebuiau să contribuie decisiv la o nouă societate, modernă.

Complementar, o caracteristică a luminilor în această parte de Europă, în preîntâmpinarea sau prelungirea preocupărilor de istorie și cultură națională, a fost propagarea limbilor naționale, materne, în toate domeniile vieții culturale. Cadrul oferit de Tipografia Universității din Buda, ce a stat sub directă influență a Școlii de la Göttingen, a contribuit la formarea limbii literare pentru popoarele Europei Centrale și stabilirea ortografiei acestora. S-au publicat dicționare și gramatici, de limbă maghiară a lui Ferenc Verseghy, cea de limbă slovacă aparținând lui Anton Bernolák, de limbă română a lui Șincai și Micu, de limbă slovenă-sârbă a lui Mrazovici, de limbă ucraineană a lui M. Luskay sau de limbă bulgară aparținând lui Christaki Pavlovici Dupnicarin. În acest sens se ordonau

¹⁵ Laura Stanciu, *Biografia [...]*, p. 163-177.

operele lui Miklós Revai, Ferenc Kazinczy sau Ferenc Verseghy, care au putut promova neologismele și adaptarea reformelor și modernizării limbii maghiare. Anton Bernolak, Jan Kollar, Ignac Orawecz, Ján Herkel, Bohuslav Tablic, ce încercau să impună normele moderne ale limbii slovace și cehe, sau demersurile lui Marian Lavsović, ale lui Matija Peter Katancić, cei care interveneau în favoarea normării limbii croate. Aceștia li se adăugau demersurile lui Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, ce și-au propus formarea limbii române moderne. Dacă prin munca colectivă la *Lexiconul Budens* a reprezentanților *Școlii Ardelene* era editat, la 1825, marele dicționar român-latin-german-ungar, între 1825-1827 a fost imprimat dicționarul slovac-ceh-latin-german-ungar aparținând lui Anton Bernolak, iar înainte de 1801 apărea dicționarul latin-italian-ilir al croatului Joachim Stulli, toate acestea evidențind faptul că lingvistica a devenit pentru toți terenul de discuție pentru diversele tendințe naționale.

Formarea într-un același ambient istoriografic a oferit preocupări comune istoricilor aparținând diferitelor culturi și care au elaborat, datorită influențelor reciproce înregistrate, lucrări tematice asemănătoare. În același timp, treptata deschidere spre *problematica națională*, (*patria originară, ideea originii popoarelor din zonă, istorie instituțională*), deci similitudinea preocupărilor pentru istoricii cehi, maghiari, români, slovaci, deopotrivă expuși influențelor noilor curente (*Vormärz - Frühliberalismus*) sau școli istorice (Göttingenul prin profesorii săi, Gatterer, Schlözer) impune exegetului, prin similitudinile frapante între discursurile istorice ale tuturor acestora, abordarea și periodizarea istoriografiei naționale numai în contextul analizei evoluției istoriografiei central-europene din epocă.

Pledăm așadar pentru lărgirea conceptului *Școala Ardeleană de la momentul* presupus ca dată de început al *Școlii Ardelene* odată cu apariția primei scrieri a lui Samuil Micu, *Carte de rogacioni* (Viena, 1779), care constituie cea dintâi tipăritură în limba română cu alfabet latin, introdus pe baza unor principii originale, formulate în primele pagini ale volumului¹⁶ cu cei care au fost considerați „precursorii” fenomenului (în viziunea lui Nicolae Iorga sau I. Tóth Zoltán). Ne referim la patru nume: Inochentie Micu-Klein, Gherontie Cotore, Petru Pavel Aaron și Grigorie Maior. Imaginea istorică a românimii pe care o proiectează ei este schițată doar în linii mari; lipsesc evenimentele, detaliile, faptele. Esențial este faptul că, prin sânge și limbă, românii sunt urmașii unui neam ilustru. Este de presupus că Samuil Klein este influențat mai ales de vârstnicul Cotore în timpul coexistenței lor de cinci-șase ani (1760-1765) la Blaj: “Vir eximiae pietatis et doctrinae”, scrie Klein despre Cotore, iar în istoria sa manuscrisă, păstrată la Oradea, același spunea: “Pociu intru adevăr să zic că era El cel mai învățat atunci din tot clerul românesc din Ardel”. Iată cum este ilustrată predarea unei ștafete celui considerat de Iorga cel dintâi istoric al românilor: Samuil Micu.

Așa cum de altfel sugerau cercetările lui Pompiliu Teodor, generația lui Petru Pavel Aaron – Gherontie Cotore, Atanasie Rednic, Silvestru Caliani, Leonte Mosconas, Grigorie Maior – prin opera și constructivismul lor cultural - identitar au stabilit, pe de altă parte, dincolo de orice îndoială legătura directă, explicită între „renașterea sau școala de renaștere ardeleană” (cum au denumit Nicolae Iorga, Dimitrie Popovici, David Prodan, I. Tóth Zoltán *Școala Ardeleană*) și momentul *Unirii* religioase de la 1700. *Unirea*, cu implicațiile sale ideologice și efectele constante asupra formării unei elite clericale proprii unite românești în Transilvania, considerăm noi și-a jucat rolul de moment precursor pentru ceea ce se va profila la nivel cultural, ideologic, atitudinal și metodologic la momentul *Școala Ardeleană*, adică începând cu deceniul cinci al secolului al 18-lea, odată cu prima generație de clerici întorși din centrele catolice de învățământ superior și care au realizat cu un cadru instituțional și conceptual coerent dezvoltat de generațiile următoare de intelectuali. Reperul fundamental în definirea *Școlii Ardelene* trebuie căutat la momentul perfectării și adoptării actelor *Unirii* religioase. În ele sunt conținute principalele aspecte politice (prevederile adoptate, negocierile condițiilor unirii), spirituale (cele patru puncte florentine, păstrarea obiceiurilor Bisericii Răsăritene) și culturale (accesul la școlile superioare apusene și în baza acestora la funcții în aparatul administrativ) ce au caracterizat după un secol *Școala Ardeleană*. S-a desfășurat pe tot parcursul secolului al 18-lea un adevărat exercițiu recuperator, iar la finalul lui putem constata că transplantul din cultura occidentală, în principal ideile directoare ale Reformei catolice și ale Auklärung-ului, a fost o reușită. Nu avem de a face în iluminismul transilvan cu inovații. Înregistrăm patru tipuri de lucrări

¹⁶ Ion Lungu, *Școala Ardeleană. Mișcare culturală națională iluministă* – ediție nouă, revăzută –, București, Editura Viitorul Românesc, 1995, p. 99.

perfect încadrabile în preocupările iluminismului din Europa Centro-Orientală, anume cu traduceri, prelucrări, adaptări și lucrări replică la polemica dezvoltată de luările de poziții în istoriografie generată de mișcarea *Supplexului*. A fost, la nivel istoriografic, o continuă tentativă de adaptare pentru o racordare spirituală a spațiului românesc celui european. Momentul catalizator și favorizant a fost tocmai complementaritatea între *Aufklärung* și *Reforma catolică* în spațiul aflat sub supremația *Jozefinismului*. Suntem așadar de părerea reanalizării conceptului *Școala Ardeleană* și a raportării fenomenului la întreg secolul al 18-lea, pe care-l putem considera, pe urmele lui Paul Hazard și pentru spațiul transilvan „secolul vital”, și nu numai pentru a doua jumătate a secolului al 18-lea și prima jumătate a celui următor ca până acum, tocmai datorită aportului adus de *Școala Ardeleană*, prin ideile promovate în operele lui Inochetie Micu-Klein, Gherontie Cotore, Petru Pavel Aaron, Grigorie Maior, Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Ion Budai-Deleanu la devenirea, nuanțarea și validarea *Aufklärung*-ului în această parte a Europei. Și asta pentru că *Școala Ardeleană* a promovat înainte de toate un spirit identitar, cu scopul bine asumat de integrare în cultura Europei Centro-Orientale și în aceasta constă specificul acestei mișcări în cultura românească modernă.

LAURA STANCIU